

Aleksandra Kuczyńska-Zonik*

Państwa bałtyckie: trzy modele rozwoju**

The Baltic States: Three Development Models

Summary: Undoubtedly the Lithuanian, Latvian and Estonian experiences of "return to Europe" are successful enough to promote the model to other post-Soviet states. During 25 years of transformation they have rebuilt their statehoods and national identities, they have promoted democratic values and institutions as well as they have integrated ideologically, politically, economically and socially with Europe. As a result of the EU and NATO accession their national security and foreign policy interests were advanced and put on the international table. On the other hand, little has been done to increase triple cooperation so far. This is an example the common mentality and the Baltic identity has not been formulated yet.

The aim of the article is to examine the implications of the collapse of the Soviet Union for the Baltic states. The research addresses the situation of the Baltic States influenced by the dynamics of domestic and international relations. While from a European perspective it seems that the Baltic states constitute a homogeneous political unit, there are several differences of transformation experienced by the Baltic states. As a result it exemplifies different directions, speeds and models of development in Lithuania, Latvia and Estonia.

Keywords: Baltic states, UE and NATO accession, Russia, integration, development, national identity.

Страны Прибалтики: три модели развития

Резюме: Опыт «возвращения в Европу» Литвы, Латвии и Эстонии можно смотреть как безусловный успех и образец для других государств постсоветского пространства. Во время 25-летней трансформации государства Прибалтики вели политику восстановления государственности и национальной идентичности, продвижения демократических ценностей и институтов, а также идеологической, политической, экономи-

* Aleksandra Kuczyńska-Zonik, doktor, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie, e-mail: kuczynska.a@gmail.com

** Artykuł powstał w ramach projektu *Postawy rosyjskiej mniejszości narodowej w państwach bałtyckich wobec idei Русского Мира* (numer projektu: DN/MOB/121/IV/2015), finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Program „Mobilność Plus” IV edycja.

ческой и социальной интеграции с Европой. Вход в ЕС и НАТО поднят национальные интересы государств Прибалтики с национального и регионального на европейский уровень. С другой стороны мало было до сих пор пространства сотрудничества, которые могут быть доказательством на формирование общего балтийского менталитета и идентичности. Статья направлена на определение импликаций распада СССР для государств Прибалтики а также на анализ из положения на фоне динамики внутренних и международных отношений. Хотя с европейской точки зрения кажется, что балтийские государства являются однородной политической единицей, наблюдение за различиями в опыте трансформации стран Прибалтики свидетельствует о разных направлениях, скоростях и моделях развития Литвы, Латвии и Эстонии.

Ключевые слова: Прибалтика, Литва, Латвия, Эстония, Россия, интеграция, развитие, присоединение к ЕС, присоединение к НАТО, национальная идентичность.

Wprowadzenie

Po upadku Związku Radzieckiego państwa bałtyckie obrały drogę ku Europie, tzw. „return to Europe”, polegającą na potwierdzeniu ich przynależności do europejskiego kręgu kulturowego w sferach ideologicznej, geograficznej, prawnej, politycznej, historycznej, gospodarczej, kulturowej, religijnej i społecznej¹. Istotą włączenia w struktury europejskie było uzyskanie gwarancji bezpieczeństwa, dostęp do otwartego rynku europejskiego, reformy polityczne, wzmocnienie instytucji demokratycznych oraz redefinicja tożsamości państwa z postsowieckiej na europejską/północnoeuropejską/nordycką lub bałtycką². Zbiegło się to w czasie z narodową polityką „oczyszczającego powrotu do przeszłości” („return to the past”³) i „rekonstrukcji narodu” niepodległych państw bałtyckich, prowadzoną przez restrykcyjną politykę w stosunku do mniejszości narodowych (rosyjskojęzycznych), które po upadku Związku Radzieckiego były postrzegane w kontekście zagrożenia bezpieczeństwa, stabilności i integralności państw, a po 2004 roku jako wyzwanie dla polityki Unii Europejskiej (UE) wobec Rosji.

¹ G. Miniotaitė, *The Baltic States: In Search of Security and Identity*, [w:] *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Ch. Krupnick (ed.), Rowman & Littlefield, Lanham 2003, s. 261–296.

² D. Auers, *Comparative Politics and Government of the Baltic States*, Palgrave Macmillan UK, 2015, s. 195–225.

³ I. Matonyte, *Political reconsideration of the Soviet past: attitudes and actions of the Lithuanian elites*, „Baltic Region”, 2013, no. 3, s. 86–97.

W czasie 25-letniej transformacji państwa bałtyckie prowadziły politykę odbudowy państwowości i narodowej tożsamości, promocji wartości i instytucji demokratycznych oraz ideologicznej, politycznej, gospodarczej i społecznej integracji z Europą. W tym czasie pojawiło się wiele nowych wyzwań. O ile w latach 90. wysiłki związane były z wycofaniem wojsk sowieckich/rosyjskich z terenów Litwy, Łotwy i Estonii oraz procesem akcesyjnym do NATO i UE, o tyle po 2004 roku państwa musiały na nowo zdefiniować swoje cele w ramach UE i NATO oraz określić sposób, w jaki chcą to zrobić. Kierunki polityki państw wyznaczała nie tylko integracja europejska, ale również polityka Rosji, która dążyła od odbudowy pozycji w regionie państw bałtyckich.

Artykuł traktujący o 25-letnim okresie niepodległości Litwy, Łotwy i Estonii składa się z następujących części. Pierwsza część poświęcona będzie procesowi akcesyjnemu do NATO i UE oraz integracji w tych instytucjach, postrzeganej głównie przez pryzmat militarnej, politycznej, instytucjonalnej oraz gospodarczej. Następnie scharakteryzowana zostanie aktywność państw bałtyckich w ramach organizacji regionalnych, obejmująca współpracę w formacie trój- i wielostronnym. Kolejna część będzie dotyczyła relacji państw bałtyckich z Rosją, stanowiącą podstawowy wyznacznik ich polityki m.in. w dziedzinach bezpieczeństwa i gospodarki. W czwartej części uwaga zostanie zwrócona na społeczne uwarunkowania procesu transformacji, w tym wyzwania etniczne i narodowościowe, a także politykę integracyjną. Analizę zamkną rozważania na temat rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Poniższa praca będzie miała na celu wskazanie implikacji rozpadu Związku Radzieckiego dla państw bałtyckich oraz przedstawienie analizy ich obecnej sytuacji na tle dynamiki rozwoju stosunków wewnętrznych i międzynarodowych. Obserwacja różnic i podobieństw pomiędzy państwami bałtyckimi będzie miała na celu określenie modelu/modeli rozwoju oraz ich roli we współczesnej Europie.

1. Powrót do Europy. Akcesja do NATO i UE

Po odzyskaniu niepodległości państwa bałtyckie nawiązały kontakty dyplomatyczne z innymi państwami, co było tym bardziej naturalne, że w okresie sowieckim USA i państwa zachodnie oficjalnie nie uzna-

wały aneksji państw bałtyckich przez Związek Radziecki⁴. W tym czasie jedną z najważniejszych kwestii było zapewnienie bezpieczeństwa. W 1991 roku państwa bałtyckie odrzuciły członkostwo we Wspólnocie Niepodległych Państw (WNP)⁵, a rok później rozpoczęły negocjacje z Rosją na temat wycofania wojsk sowieckich/rosyjskich z terenów Litwy, Łotwy i Estonii⁶. Najwcześniej, bo 9 września 1992 roku, porozumienie z Rosją podpisała Litwa. Zgodnie z nim wojska rosyjskie miały być wycofane do 31 sierpnia 1993 roku⁷. Litwa domagała się też stosownego odszkodowania za stacjonowanie na jej terytorium wojsk sowieckich/rosyjskich w okresie sowieckim. W 1993 roku wystosowała oświadczenie do Rosji o kompensację za okupację⁸. Na Łotwie i w Estonii negocjacje były trudniejsze ze względu na znajdujące się tam sowieckie/rosyjskie bazy wojskowe: Skrunnda i Paldiski. 30 kwietnia 1994 roku Rosja zgodziła się na wycofanie wojsk z Łotwy do 31 sierpnia 1994 roku. Łotewska Skrunnda miała być użytkowana przez Rosję do 1998 roku. Do tego czasu w bazie było obecnych ponad 700 osób z rosyjskiej służby cywilnej. W lipcu 1994 roku zakończyły się też negocjacje między Estonią a Rosją. Ustalono, że wycofanie wojsk z Estonii również nastąpi do 31 sierpnia 1994 roku. Po tej dacie na terenie Estonii przebywało jeszcze około 200 rosyjskich specjalistów wojskowych w związku z rozbrojeniem dwóch reaktorów w bazie marynarki wojennej w Paldiski. Ostatnie jednostki rosyjskie opuściły Estonię 26 sierpnia 1995 roku⁹.

Po wycofaniu wojsk sowieckich/rosyjskich rozpoczęto konkretne działania w kierunku integracji z Zachodem. W tym okresie relacje z Rosją były stosunkowo dobre, dlatego dominowało przekonanie, że państwa bałtyckie będą stanowiły pomost między NATO a Rosją. Pierwszym krokiem na drodze do włączenia w struktury Sojuszu było

⁴ A. Lasas, *Guilt, Sympathy, and Cooperation: EU–Baltic Relations in the Early 1990s*, „East European Politics and Societies”, vol. 22, 2008, no. 2, s. 347–372.

⁵ Powtórnie propozycja ta pojawiła się w 1997 roku, kiedy Rosja starała się zniechęcić państwa bałtyckie do procesu akcesyjnego z NATO.

⁶ N. Das Kundu, *The Baltic states' search for security*, „Strategic Analysis”, vol. 27, 2013, no. 3, s. 463–488, DOI: 10.1080/09700160308450100.

⁷ S. G. Simonsen, *Compatriot Games: Explaining the 'Diaspora Linkage' in Russia's Military Withdrawal from the Baltic States*, „Europe-Asia Studies”, vol. 53, 2001, no. 5, s. 771–791.

⁸ I. Jeffries, *The Countries of the Former Soviet Union at the Turn of the Twenty-first Century. The Baltic and European States in Transition*, Routledge, London–New York 2004, s. 222–224.

⁹ Ibidem, s. 131–136.

wprowadzenie programu Partnerstwo dla Pokoju (Partnership for Peace). Przygotowania Litwy do członkostwa w NATO wskazywały na to, że zostanie ona przyjęta do NATO już w pierwszym rozszerzeniu. Relacje ze Stanami Zjednoczonymi stanowiły podstawę bezpieczeństwa, dlatego w styczniu 1998 roku państwa bałtyckie podpisały kartę partnerstwa z USA (The Charter of Partnership). W 1999 roku przystąpiły one do Planu Działania na rzecz Członkostwa (Membership Action Plan – MAP). Państwa otrzymały wsparcie techniczne, logistyczne i komunikacyjne. Warto zaznaczyć, że mimo niewielkiego wkładu państwa bałtyckie od początku akcesji zostały objęte znaczną pomocą ze strony NATO¹⁰. Obecnie gwarancję bezpieczeństwa państw bałtyckich zapewniają m.in. misje obrony przestrzeni powietrznej – Baltic Air Policing (2004), plan obrony, tzw. Eagle Guardian, na wypadek agresji ze strony Rosji (2010), wzmocnienie wschodniej flanki przez utworzenie sił szybkiego reagowania, tzw. „szpicy” (2014), a także bataliony bojowe wojsk NATO stacjonujące na Litwie, Łotwie, w Estonii i Polsce (2016)¹¹.

Dodatkowo państwa bałtyckie zaplanowały restrukturyzację i rozwój profesjonalnej kadry wojskowej oraz zwiększenie wydatków na obronę. Celem było osiągnięcie pułapu wydatków na obronę w wysokości 2% PKB, co dla Litwy i Łotwy było niezwykle trudne. W 2001 roku Litwa przeznaczała na ten cel 1,4% PKB, a Łotwa – 1,9% PKB, jednak wydatki te znacząco spadły po kryzysie ekonomicznym z lat 2008-2010. Wtedy Litwa obniżyła wydatki do 0,8% PKB, a Łotwa do 0,9% PKB. W 2014 roku z uwagi na sytuację międzynarodową i zagrożenie ze strony Rosji oba państwa zobowiązały się podnieść je do 2020 roku do 2% PKB. W 2016 roku wydatki te wynosiły na Litwie 1,49% PKB, a na Łotwie – 1,45% PKB. Estonia przeznacza obecnie na cele obronne ponad 2% swojego PKB (podobnie Polska – również 2% PKB)¹².

¹⁰ E. Lucas, *The Coming Storm. Baltic Sea Security Report*, CEPA, 2015, [http://cepa.org/sites/default/files/styles/medium/Baltic%20Sea%20Security%20Report-%20\(2\).compressed.pdf](http://cepa.org/sites/default/files/styles/medium/Baltic%20Sea%20Security%20Report-%20(2).compressed.pdf) [8.12.2016].

¹¹ J. E. Barnes, *NATO Secretary-General Jens Stoltenberg Welcomes Increase in Military Spending by Europe and Canada*, <http://www.wsj.com/articles/nato-secretary-general-jens-stoltenberg-welcomes-increase-in-military-spending-by-europe-and-canada-1465836063> [14.06.2016].

¹² Delfi.lt, *Litwa w pierwszej dziesiątce NATO pod względem finansowania obrony kraju*, <http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/litwa-w-pierwszej-dziesiatce-nato-pod-wzglem-finansowania-obrony-kraju.d?id=71728496> [16.08.2016].

Proces akcesyjny do NATO i UE odbywał się równolegle. Akcesja do UE miała dużo większe konsekwencje w sferze politycznej, ekonomicznej, kulturalnej, instytucjonalnej i społecznej. Kierunek europejski państw bałtyckich został określony w początkach lat 90., kiedy ministrowie spraw zagranicznych państw bałtyckich wspólnie wystosowali prośbę do UE o członkostwo. W 1995 roku, cztery lata później niż Węgry i Polska, podpisano umowę akcesyjną. Proces akcesyjny był ułatwiony, gdyż zarówno wszystkie najważniejsze frakcje polityczne Litwy, Łotwy i Estonii opowiadały się za opcją proeuropejską, jak też UE wykazywała poparcie dla tego projektu. Państwa różniła jednak dynamika integracji, często zamiast do współpracy dochodziło do rywalizacji między nimi. Raporty wskazywały, że Litwa i Łotwa zostaną członkami UE dopiero w drugiej fali akcesyjnej. Najbardziej zaawansowany był proces akcesyjny Estonii. Ukoronowaniem wysiłków integracyjnych było przystąpienie do struktur europejskich wszystkich trzech państw w 2004 roku.

Po akcesji państwa bałtyckie musiały określić, co chcą osiągnąć w ramach UE oraz w jaki sposób, chcą to zrobić. Do podstawowych obszarów współpracy należały poparcie dla rozszerzenia i rozwoju funduszy strukturalnych, polityka sąsiedztwa i Partnerstwa Wschodniego oraz wspólna polityka energetyczna. Środki unijne wsparły projekty zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rozwoju infrastruktury. Akcesja miała wpływ także na współpracę i kierunek przepływu towarów w regionie. Przekierowała bowiem eksport z państw bałtyckich z Europy Zachodniej i Północnej (Dania, Finlandia, Niemcy, Szwecja) do państw Europy Środkowej i Wschodniej (Polska, Litwa, Łotwa i Estonia), co było widoczne zwłaszcza w przypadku Litwy i Łotwy. Estonia nadal utrzymywała wysoki poziom eksportu do państw Europy Północnej, wzrósł natomiast poziom wymiany towarów pomiędzy Litwą, Łotwą i Estonią¹³. Państwa nordyckie pozostają ważnymi partnerami we współpracy gospodarczej dla Litwy, Łotwy i Estonii, jednak kontakty te charakteryzuje znaczna asymetria na korzyść państw nordyckich.

¹³ A. Vanags, *Economic Integration and Cohesion in the Baltic Sea Region: A Critical Perspective From the Baltic States*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 42, 2011, no. 1, s. 91–102, DOI: 10.1080/01629778.2011.540805.

2. Współpraca regionalna

Trzecim – obok UE i NATO – kierunkiem europejskim państw bałtyckich jest współpraca regionalna na wielu poziomach w formatach trój- i wielostronnych. Od początku lat 90. są one członkami organizacji: Zgromadzenia Bałtyckiego (ZB, 1991) oraz Bałtyckiej Rady Ministrów (BRM, 1994), gdzie współpracują na poziomie rządowym i parlamentarnym w sferze gospodarczej, energetycznej i obronnej¹⁴. Między innymi w 1993 roku podpisały umowę o wolnym handlu. Litwa, Łotwa i Estonia rozwijają również stosunki ze wschodnimi sąsiadami UE (Białorusią, Ukrainą, Gruzją) w ramach Partnerstwa Wschodniego¹⁵. W ostatnich latach głównym tematem stała się współpraca energetyczna: alternatywne zaopatrzenie państw bałtyckich w zasoby energetyczne, tworzenie wspólnego rynku energii elektrycznej i gazu ziemnego¹⁶.

Państwa chętnie współpracują również z państwami nordyckimi i państwami Europy Północnej. W okresie transformacji były one aktywnymi donorami pomocy i środków dla państw bałtyckich, jednak pomoc została zahamowana, gdy Litwa, Łotwa i Estonia zostały członkami UE i NATO. Obecnie Litwa, Łotwa i Estonia należą do szerokiej platformy współpracy w ramach Rady Państw Morza Bałtyckiego (RPMB), grupy Nordic-Baltic 8 (N-B8), Komisji Helsińskiej (KH), Konferencji Parlamentarnej Morza Bałtyckiego (KPMB) oraz grupy Baltic-Benelux (B-B), tzw. „3+3”, które obejmują zagadnienia obronne, polityczne, gospodarcze, energetyczne, ekologiczne, kulturalne i społeczne (tab. 1).

Drogę, jaką przebyły państwa bałtyckie po odzyskaniu niepodległości, polegającą na przeorientowaniu tożsamości z sowieckiej na północnoeuropejską (środkowoeuropejską/nordycką/bałtycką) przez włączenie w struktury NATO i UE, można postrzegać jako niewątpliwy sukces. Nie zrezygnowano także ze współpracy w formacie trójstronnym, który umożliwiał artykulację potrzeb i interesów na arenie europejskiej i międzynarodowej. Od samego początku współpraca regionalna pozostawała jednak na uboczu. Z jednej strony, Litwa,

¹⁴ Baltic Assembly, <http://www.baltasam.org> [8.12.2016].

¹⁵ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania, <https://www.urm.lt> [8.12.2016].

¹⁶ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, <http://www.mfa.gov.lv> [8.12.2016].

Tabela 1.
Organizacje regionalne, których członkami są Litwa, Łotwa i Estonia

Zakres współpracy	ZB	BRM	RPMB	N-B8	KH	KPMB	B-B
Współpraca polityczna	+	+		+		+	+
Współpraca gospodarcza	+	+	+	+		+	
Współpraca energetyczna	+	+	+	+			
Współpraca obronna	+	+		+			
Współpraca w dziedzinie ochrony środowiska			+		+	+	
Współpraca kulturalna			+				
Współpraca w kwestiach społecznych			+			+	

Łotwa i Estonia koncentrują się na integracji w ramach NATO i UE, z drugiej strony, w regionalnych i trilateralnych organizacjach wykazują niską aktywność¹⁷.

3. Wpływ Rosji

Po rozpadzie Związku Radzieckiego relacje między państwami bałtyckimi a Rosją kształtowane były przez czynniki ideologiczne, militarne, polityczne, gospodarcze, energetyczne i społeczne. Relatywnie pokojowe stosunki w latach 90. oraz zaangażowanie Rosji w pacyfikowanie ruchów separatystycznych na Kaukazie umożliwiły państwom bałtyckim wynegocjowanie korzystnych umów dotyczących wycofania wojsk sowieckich/rosyjskich z ich terenów oraz przystąpienie do Sojuszu Północnoatlantyckiego i UE. Po akcesji do NATO relacje te nie uległy znacznemu pogorszeniu, przez co Litwa, Łotwa i Estonia widziały swoją przyszłą rolę jako pomost między NATO i Rosją. Stosunków tych nie można jednak nazwać przyjacielskimi – zarówno państwa bałtyckie, jak i Rosję charakteryzowały niechęć i brak zaufania w stosunku do drugiej strony. Jak dotychczas żaden z rosyjskich prezydentów nie złożył wizyty w którymkolwiek z państw bałtyckich. W latach 90. relacje Litwy z Rosją wydawały się bardziej pokojowe¹⁸ niż stosunki Litwy z Polską, między którymi kością niezgody była mniej-

¹⁷ D. Auers, op. cit., s. 195–228.

¹⁸ Dovilė Jakniūnaitė określa je mianem „cold stability”, D. Jakniūnaitė, *A Small State in the Asymmetrical Bilateral Relations: Lithuania in Lithuanian-Russian Relations since 2004*, „Baltic Journal of Political Science”, 2015, no. 4, s. 70–93.

szość polska na Litwie. Mniejszość rosyjskojęzyczna w tym państwie była mniej liczna i skonsolidowana niż na Łotwie i w Estonii. Z powodu restrykcyjnych polityk narodowych Łotwy i Estonii wobec mniejszości rosyjskojęzycznych, ich relacje z Rosją układały się znacznie bardziej konfliktowo. Między innymi w 1995 roku rosyjski minister spraw zagranicznych Andriej Kozyriew zapowiedział użycie siły militarnej w przypadku zagrożenia praw i swobód rosyjskich rodaków mieszkających za granicą. Z kolei w 1997 roku Aleksander Dzasohow, członek rosyjskiej Dumy, potępił Estonię i Łotwę za ograniczanie praw rosyjskiej diaspory¹⁹. Między innymi z tego powodu traktat o poszanowaniu granic między Łotwą a Rosją został ratyfikowany dopiero w 2007 roku, natomiast między Estonią a Rosją – w 2014 roku.

Okres relatywnie neutralnych stosunków między państwami bałtyckimi a Rosją zakończyła agresywna polityka Władimira Putina wobec państw Europy Wschodniej. Dojście Putina do władzy oznaczało wzmocnienie tendencji autorytarnych i presji wywieranej na systemy państw bałtyckich. Rosja nigdy bowiem nie zrezygnowała ze strefy wpływów, a tak traktuje państwa bałtyckie, i stosuje wobec nich zarówno *hard*, jak i *soft power*. Za najważniejsze sfery wpływu uważane są sektory gospodarczy i energetyczny. Rosja inwestuje głównie na Litwie i Łotwie, tam znajduje się najwięcej rosyjskiego kapitału, ulokowanego zwłaszcza w nieruchomościach. Wykorzystuje uzależnienie państw bałtyckich od rosyjskich surowców energetycznych jako narzędzie politycznego nacisku²⁰. Ze względu na brak złoży gazu ziemnego, Rosja pozostaje wyłącznym jego eksporterem w tym regionie. W obliczu wzrostu kosztów importu surowców energetycznych oraz nieprzewidywalności w relacjach z Rosją, państwa te podjęły wysiłki na rzecz poprawy sytuacji energetycznej. W 2015 roku Litwa otworzyła pływający terminal ciekłego gazu ziemnego (LNG) w Kłajpedzie, który jest korzystnym przedsięwzięciem również z punktu widzenia Łotwy i Estonii²¹. W ostatnim czasie bardziej aktualna stała się też kwestia

¹⁹ D. Auers, op. cit., s. 217–227.

²⁰ *Member States' Energy Dependence: An Indicator-Based Assessment*, „European Economy Occasional Papers”, 2013, no. 145, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2013/pdf/ocp145_en.pdf [8.08.2016].

²¹ R. Āboltiņš, D. Akule, *Liberalization of the Natural Gas Market in Latvia: Overview and Challenges*, „Centre for Public Policy PROVIDUS”, http://providus.lv/article_files/2866/original/gaze_EN_marts.pdf?1425992760 [8.08.2016]; D. Jakniūnaitė, op. cit., s. 70–93.

budowy elektrowni jądrowej na terenie Litwy. Ostatni reaktor litewskiej Ignalińskiej Elektrowni Jądrowej został zamknięty w grudniu 2009 roku, a na jej miejscu miała powstać Wisagińska Elektrownia Jądrowa. Z powodu potencjalnej utraty odbiorców energii i gazu w państwach bałtyckich, Rosja podjęła działania na rzecz budowy elektrowni jądrowej w obwodzie kaliningradzkim²² oraz wsparcia podobnego projektu w Ostrowcu na Białorusi w celu osłabienia litewskiej inwestycji²³.

Aneksja Krymu przez Rosję, wojna we wschodniej Ukrainie, militarystyka regionu bałtyckiego oraz mobilizacja sił przy granicy z Litwą, Łotwą i Estonią świadczą o rewizjonistycznych ambicjach Rosji wobec państw bałtyckich. Są również dowodem gry psychologicznej prowadzonej przez Rosję wobec jej sąsiadów. Napięta sytuacja nie sprzyja ociepleniu stosunków między Rosją a Litwą, Łotwą i Estonią, jednak „ukraiński scenariusz” jest dla państw bałtyckich mało prawdopodobny. Dla krajów bałtyckich oznacza to raczej konieczność adaptacji do różnych scenariuszy wojny hybrydowej²⁴. Jednak bardziej niż potencjalnego konfliktu militarnego z Rosją mieszkańcy państw bałtyckich obawiają się zagrożeń ekonomicznych: wzrostu cen, migracji i złego stanu gospodarki narodowej²⁵. Mimo zdecydowanego poparcia dla polityki sankcyjnej UE w odniesieniu do Rosji, koszty związane z rosyjskim embargiem wobec UE były duże, gdyż powiązania gospodarcze między Rosją a państwami bałtyckimi wciąż są bardzo silne²⁶. Wyzwaniem dla relacji państw bałtyckich jest w dalszym ciągu ogromna asymetria zasobów na korzyść Rosji.

²² Projekt budowy elektrowni jądrowej w obwodzie kaliningradzkim ostatecznie zawieszono w 2013 roku z powodu braku odbiorców, А. Сумарокова, *Стройка с непростой судьбой: Балтийская АЭС ждет перемены политических ветров*, <https://www.newkaliningrad.ru/news/economy/4925362-stroyka-s-neprostoju-sudboy-baltiyskaya-aes-zhdet-peremeny-politicheskikh-vetrov.html> [8.08.2016]; К. Амозов, *Балтийская АЭС: проект строительства станции не остановлен, но темпы снижены*, <http://kgd.ru/news/society/itemlist/user/117466-konstantinamozov> [8.08.2016].

²³ J. Hyndle-Hussein, *Wisagińska Elektrownia Jądrowa – inwestycja wciąż wysokiego ryzyka*, „Komentarze OSW”, 26.07.2012, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-07-26/wisaginska-elektrownia-jadrowa-inwestycja-wciaz-wysokiego> [8.08.2016].

²⁴ R. Thornton, M. Karagiannis, *The Russian Threat to the Baltic States: The Problems of Shaping Local Defense Mechanisms*, „The Journal of Slavic Military Studies”, vol. 29, 2016, no. 3, s. 331–351, DOI: 10.1080/13518046.2016.1200359.

²⁵ *Standard Eurobarometer 83 Spring 2015*, Public Opinion in the European Union, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_en.htm [10.08.2016].

²⁶ D. Auers, op. cit., s. 195–228.

4. Polityka narodowościowa i integracyjna

Po odzyskaniu niepodległości wyzwania w kwestiach narodowościowych na Litwie, Łotwie i w Estonii były zdeterminowane przez ich doświadczenia historyczne związane z przynależnością do Związku Radzieckiego. Mimo że państwom bałtyckim znane było zjawisko wielokulturowości z lat międzywojennych, procesy migracyjne w okresie sowieckim zmieniły radykalnie ich stosunki etniczne. Obecnie mniejszości stanowią 15,8% populacji na Litwie, 38,1% na Łotwie oraz 29,9% w Estonii, z czego mniejszość rosyjskojęzyczna (włączając etnicznych Rosjan, Białorusinów i Ukraińców) stanowi odpowiednio 7,5%, 32,4% oraz 27,8% mieszkańców. Łotwa i Estonia realizują stosunkowo restrykcyjne strategie wobec mniejszości narodowych i etnicznych w celu zabezpieczenia się przed ewentualnymi tendencjami separatystycznymi oraz potrzebą szybkiej odbudowy tożsamości narodowej. W tych państwach obywatelstwo przywrócono jedynie tym osobom, które posiadały je przed 16/17 czerwca 1940 roku, oraz ich potomkom²⁷. Migranci rosyjskojęzyczni, którzy znaleźli się na Łotwie lub w Estonii w okresie ZSRR, w niepodległej Łotwie i Estonii otrzymali status „nieobywatela”²⁸. Status ten oznaczał przede wszystkim zezwolenie na pobyt i pracę na terytorium tych państw oraz objęcie opieką socjalną. W Estonii „nieobywatele” otrzymali także prawo głosowania w wyborach lokalnych oraz możliwość tworzenia autonomii kulturalnych²⁹. Mimo teoretycznie otwartej drogi do otrzymania obywatelstwa Łotwy lub Estonii proces naturalizacji był powolny głównie ze względu na wysokie wymagania odnośnie do znajomości języka państwowego, konstytucji i historii państwa. Największą dynamikę procesu naturalizacji zanotowano w latach 90. oraz w okresie przedakcesyjnym, w związku z uprawnieniami, jakie dawało obywatelstwo europejskie.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości polityka Estonii wobec mniejszości narodowych i etnicznych zmierzała ku polaryzacji społeczeństwa i marginalizacji mniejszości. Dopiero od drugiej

²⁷ G. Feldman, *Culture, State, and Security in Europe: The Case of Citizenship and Integration Policy in Estonia*, „American Ethnologist”, vol. 32, 2005, no. 4, s. 676–694.

²⁸ R. Simonian, *The Russian Diaspora in the Baltic Countries*, „Russian Politics & Law”, vol. 42, 2004, no. 4, s. 67–88.

²⁹ *Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*, D. Budryte (ed.), Routledge 2005, s. 65–101, 103–142.

połowy lat 90. podstawowym celem władz estońskich stało się w tym zakresie zwiększenie spójności społecznej przez niwelowanie różnic między grupami³⁰. *Novum* było potraktowanie integracji społecznej jako procesu oddziaływania na całe społeczeństwo. Podejście to zakładało wspieranie postaw narodowo-państwowych, tzn. działania dotyczyły zarówno integracji mniejszości ze społeczeństwem estońskim, solidarności, jak i promocji tolerancji i różnorodności wśród mieszkańców³¹. Stymulowano także wzrost świadomości państwowej, tworząc odpowiednie kanały telewizyjne i programy w języku rosyjskim (powstała państwowa telewizja ETV+). W ten sposób osłabiono wpływ mediów rosyjskich na rosyjskojęzyczną mniejszość zamieszkującą Estonię. Efekty były zadowalające: wzrósł poziom znajomości języka estońskiego, media państwowe stały się bardziej przystępne, podniósł się poziom zaufania społecznego między różnymi grupami etnicznymi, a także zmalał odsetek osób nieposiadających obywatelstwa (obecnie wynosi on 6,1%). Ponadto zniwelowano różnice w dostępie do rynku pracy. Zmiany dotyczyły zwłaszcza osób rosyjskojęzycznych, którym znajomość języka estońskiego umożliwiła lepszą adaptację w społeczeństwie.

Jeśli chodzi o Łotwę, władze tego kraju były zdania, że integracja społeczeństwa jest możliwa jedynie przez osłabienie czynników różnicujących, czyli przez wprowadzenie obowiązkowej nauki w języku łotewskim, obniżenie statusu języka rosyjskiego w sferze publicznej oraz działania na rzecz zmniejszenia liczby osób bez obywatelstwa. Podstawą integracji miał być język narodowy, a także lojalność wobec państwa oraz wartości demokratyczne. Od wczesnych lat 90. skupiano się na podnoszeniu kompetencji językowych i poziomu edukacji wśród mniejszości narodowych i etnicznych, czego rezultatem miał być wzrost efektywności polityki naturalizacji. Sukcesywnie ograniczono prawa mniejszości narodowych i etnicznych przez eliminowanie języka rosyjskiego w kontaktach urzędowych (1992) i w sferze publicznej (1999), wprowadzanie limitów na uzyskanie obywatelstwa (1994) oraz redukcję nauczania w języku rosyjskim w szkołach państwowych i sa-

³⁰ D. J. Smith, *Minority Rights, Multiculturalism and EU Enlargement: The Case of Estonia*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, vol. 14, 2005, no. 4, s. 79–113.

³¹ V. Kalmus, *‘Is Interethnic Integration Possible in Estonia?’: Ethno-Political Discourse of Two Ethnic Groups*, „Discourse & Society”, vol. 14, 2003, no. 6, s. 667–697, DOI: 10.1177/09579265030146001.

morządowych na korzyść języka łotewskiego (1998, 2004)³². W związku z tym Łotwie zarzucano, że jej celem jest asymilacja mniejszości³³. Mimo że osiągnięto znaczne sukcesy w kwestii znajomości języka państwowego oraz poczucia przynależności państwowej³⁴, proces integracji społecznej uważa się za zbyt powolny. Obecnie w dalszym ciągu widać dysproporcje między Łotyszami a mniejszością rosyjskojęzyczną w statusie społeczno-ekonomicznym, a wyzwaniem są relatywnie wysoka liczba „nieobywateli” (12% mieszkańców), system wyborczy oraz szkolnictwo w językach mniejszości.

Z kolei rząd Litwy nie postrzegął mniejszości narodowych i etnicznych jako potencjalnego zagrożenia dla stabilności kraju. Zdecydowano się zaakceptować tę różnorodność oraz włączyć język i kulturę mniejszości w dziedzictwo Litwy. W odróżnieniu od innych republik bałtyckich, w ustawie o obywatelstwie (1989) wybrano liberalny, tzw. „wariant zerowy”³⁵. Była to elastyczna metoda, która pozwoliła osobom zameldowanym na Litwie otrzymać obywatelstwo litewskie po złożeniu odpowiedniego wniosku, bez względu na pochodzenie narodowe i etniczne. W konstytucji Litwy z 1992 roku mniejszościom przyznano prawo do pielęgnowania ich języka, kultury oraz tradycji. Oceniano, że Litwa prowadzi bardziej efektywną politykę narodowościową niż Łotwa i Estonia. Mniejszości znały język litewski, lepiej adaptowały się i integrowały z Litwinami. W rezultacie obecnie Litwę charakteryzuje najmniej spośród wymienianych tu państw odsetek bezpaństwowców – jedynie 0,3% populacji³⁶.

Pomimo pozornie dobrych relacji między władzami litewskimi a mniejszościami narodowymi, szereg nierozwiązanych kwestii powoduje, że sytuacja jest napięta, a wiele zagadnień dotyczących mniejszości pozostaje nierozwiązanych. Główne postulaty polskiej mniejszości

³² M. Ehala, *Russian-speakers in the Baltic countries: language use and identity*, [w:] *Negotiating linguistic identity: language and belonging in Europe*, V.-A. Vihman, K. Praakli (eds.), Peter Lang, Oxford 2014, s. 89–110.

³³ I. Birka, *Expressed attachment to Russia and social integration: the case of young Russian speakers in Latvia, 2004–2010*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 47, 2016, no. 2, s. 219–238, DOI: 10.1080/01629778.2015.1094743.

³⁴ A. Cheskin, *Exploring Russian-Speaking Identity from Below: The Case of Latvia*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 44, 2013, no. 3, s. 287–312.

³⁵ D. Budryte, op. cit., s. 143–177.

³⁶ A. Kuczyńska-Zonik, *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, vol. 14, 2016, no. 5, s. 267–286.

odnoszą się do kwestii podwójnego nazewnictwa ulic i miejscowości, jak również pisowni imion i nazwisk w języku polskim. Nadal nie ma również odrębnej ustawy o mniejszościach narodowych, gdyż dotychczasowa – jeszcze z okresu ZSRR – wygasła w 2010 roku³⁷. Litwa wielokrotnie była upominana przez organizacje międzynarodowe, w tym przez działający przy Radzie Europy Komitet Doradczy, w kwestii stosowania Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych. Wskazywano na konieczność wprowadzania zmian do litewskich aktów prawnych o ochronie mniejszości narodowych i dokonywania harmonizacji z prawem międzynarodowym³⁸.

Mimo wysiłków integracyjnych i łagodzenia konfliktów etnicznych nie uniknięto napięć i rodzących się na tym tle podziałów społecznych, dotyczących głównie obywatelstwa, praw politycznych, szkolnictwa i polityki językowej. Pojawiły się również obawy, że podziały te zostaną wykorzystane przez Rosję w celu destabilizacji politycznej w państwach bałtyckich oraz w rezultacie – do osłabienia pozycji tych krajów na scenie międzynarodowej.

5. Społeczeństwo obywatelskie

Od lat 90. w państwach bałtyckich obserwuje się znaczący rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Początkowo organizacje społeczne były słabe, a brak zaufania do nich wynikał z dziedzictwa okresu sowieckiego i rozczarowania efektami transformacji. Ponieważ niektóre organizacje krytykowały władzę za brak transparentności procesu decyzyjnego, wielu polityków rozpowszechniało negatywny wizerunek NGO jako zagrożających stabilności państwa. Dystans między władzą a NGO widoczny był przede wszystkim na Litwie i Łotwie. W kolejnych latach NGO wzmacniały swoją pozycję, pojawiali się profesjonalni działacze z doświadczeniem organizacyjnym³⁹. Począt-

³⁷ H. Vasilevich, *Lithuania's minority – related legislation: is there a legal vacuum?*, „ECMI Working Paper”, 2013, no. 70, s. 4, http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/WP_70_Final.pdf [16.06.2016].

³⁸ N. Kasatkina, V. Beresnevičiūtė, *Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance*, Y. Bangura (ed.), UNRISD, Palgrave Macmillan, 2006, s. 31–48; *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*, Open Society Institute 2002, <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/overview.pdf> [18.06.2016].

³⁹ D. Auers, op. cit., s. 120–136.

kowo organizacje społeczne w państwach bałtyckich były wspierane przez fundacje zagraniczne, głównie z państw nordyckich. Po akcesji do UE zanotowano spadek dotacji, jednak bałtyckie NGO dostrzegły możliwość zacieśniania współpracy na poziomie europejskim oraz uzyskania wpływu na proces decyzyjny w państwie. Protesty i demonstracje społeczne stały się istotnym głosem społecznym, który władza w państwach demokratycznych musiała zaakceptować. Wśród najważniejszych protestów w państwach bałtyckich warto wymienić ruchy w obronie rosyjskich szkół na Łotwie w związku z reformą edukacyjną (2003/2004) oraz przeciwko przeniesieniu sowieckiego pomnika „Brązowego Żołnierza” z Tallina (2007), które dowiodły istotnych podziałów społecznych na tle etnicznym. Natomiast ruch antypedofilski na Litwie (2009) przerodził się w populistyczną platformę polityczną „Droga Odwagi”. W ostatnich latach pojawiły się ruchy mniejszości seksualnych oraz „Parady Równości”, które stały się okazją do manifestowania własnych postulatów. Pierwsza taka parada miała miejsce w Estonii w 2004 roku, następne odbyły się na Łotwie (2005) i na Litwie (2010). Obecnie aktywność społeczna staje się coraz bardziej popularna, powstają nowe organizacje, zwiększa się liczba ich członków oraz zakres działalności ruchów i stowarzyszeń. W dalszym ciągu problemem jest niski stopień zaufania społecznego do instytucji państwowych i NGO, a także między różnymi instytucjami (NGO-GO), jak również kwestia wpływu Rosji wywieranego przez rosyjskojęzyczne NGO, zwłaszcza w Estonii i na Łotwie⁴⁰.

Innym wyzwaniem dla społeczeństwa obywatelskiego państw bałtyckich jest korupcja, będąca dziedzictwem okresu sowieckiego i negatywnym skutkiem szybkiej transformacji. Najpoważniejszy przykład korupcji pochodzi z Litwy. W 2004 roku w procedurze impeachmentu Rolandas Paksas z Partii Liberalno-Demokratycznej został pozbawiony przez Sejm funkcji i usunięty z urzędu prezydenta. Problem korupcji na Litwie i Łotwie wynika z powiązań biznesmenów z partiami politycznymi. W mniejszym stopniu dotyczy on Estonii, gdyż jej gospodarka jest bardziej otwarta na przedsiębiorców z Zachodu, którzy są nosicielami zachodniej mentalności i dobrych praktyk w biznesie.

⁴⁰ A. Kuczyńska-Zonik, *Russian-speaker NGOs in the Baltic states*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, vol. 15, 2017, no. 3, s. 165–183.

Podsumowanie

Dynamiczną transformację Litwy, Łotwy i Estonii niewątpliwie można postrzegać jako polityczny i gospodarczy sukces oraz wzór dla innych państw obszaru postsowieckiego. Po odzyskaniu niepodległości, dzięki konsekwentnie realizowanej strategii politycznego, ekonomicznego i kulturalnego uniezależnienia się od Rosji, znacznemu zaangażowaniu się państw bałtyckich w działania NATO (uczestniczyły w operacjach w Iraku i Afganistanie), a także dzięki pozytywnemu nastawieniu UE i NATO, możliwa była integracja tych państw z Zachodem. Akcesja do UE i NATO pomogła wynieść narodowe interesy bezpieczeństwa i polityki zagranicznej państw bałtyckich z poziomu narodowego i regionalnego na poziom europejski⁴¹. Widocznym następstwem aneksji Krymu przez Rosję było pogłębienie współpracy państw bałtyckich z Europą Zachodnią oraz państwami nordyckimi (m.in. RPMB) i odsunięcie się od Rosji⁴².

Poza współdziałaniem w dziedzinie obrony mało było dotychczas wspólnych przestrzeni współpracy. Uwarunkowania geopolityczne, wspólne losy historyczne (zależność od Imperium Rosyjskiego, agresja i „okupacja” sowiecka, deportacje, kolektywizacja czy rusyfikacja), jak również ciągle poczucie zagrożenia ze strony Rosji, które połączyły państwa w ich staraniach o zachowanie niezależności i integrację z Europą, nie wykształciły wspólnej mentalności i tożsamości bałtyckiej. Poczucie tożsamości etnicznej i narodowej jest tworzone na podstawie odrzucenia tożsamości sowieckiej i restytucji dziedzictwa międzywojennego. Każde z państw bałtyckich buduje więc inną tożsamość i bynajmniej nie jest ona „bałtycka”. Litwa historycznie ciąży ku Europie Środkowo-Wschodniej, choć coraz częściej, głównie z powodu sprzecznych interesów z Polską, stara się podkreślać swoją odrębną od środkowoeuropejskiej tożsamość. Estonia utrzymuje związki głównie z państwami nordyckimi, czego następstwem jest kształtowanie tożsamości północnoeuropejskiej⁴³. Łotwa pozostaje w pewnej izolacji,

⁴¹ G. Miniotaitė, *Europeanization Tendencies of the Foreign and Security Policy of the Baltic States*, „Lithuanian Annual Strategic Review”, vol. 9, 2011, no. 1, s. 101–119, DOI: 10.2478/v10243-012-0001-8.

⁴² D. Auers, op. cit., s. 195–228.

⁴³ H. Pääbo, *Constructing Historical Space: Estonia's Transition from the Russian Civilization to the Baltic Sea Region*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 45, 2014, no. 2, s. 187–205, DOI: 10.1080/01629778.2013.846929.

gdyż nie łączą jej silne więzi ani z Europą Środkowo-Wschodnią czy Północną, ani z pozostałymi państwami bałtyckimi. Transformacja różnych kierunków i prędkości Litwy, Łotwy i Estonii dowodzi więc trzech modeli rozwoju. Brak ścisłej współpracy między państwami bałtyckimi nie jest niczym nowym. To raczej kontynuacja dotychczasowych relacji. W okresie akcesji do UE i NATO można było nawet zauważyć rywalizację między Litwą, Łotwą a Estonią, a nie kooperację w dążeniu do realizacji interesów narodowych i regionalnych.

W XXI wieku strategię bezpieczeństwa państwa oraz główne kierunki rozwoju Litwy, Łotwy i Estonii będą kształtować wyzwania: militarne, gospodarcze, energetyczne, propaganda i wpływ informacyjny, konflikty społeczne, problemy demograficzne oraz cyberataki. Wobec tzw. zagrożeń nowej generacji państwa bałtyckie będą zmuszone wzmocnić współpracę i zorientować swoje polityki na rozwiązywanie wspólnych problemów. Bardziej prawdopodobne jednak, że państwa będą kontynuowały dotychczasowe kierunki współpracy z silniejszymi partnerami północnoeuropejskimi czy środkowoeuropejskimi kosztem współpracy w formacie trójstronnym.

Bibliografia

- Āboltiņš R., Akule D., *Liberalization of the Natural Gas Market in Latvia: Overview and Challenges*, „Centre for Public Policy PROVIDUS”, http://providus.lv/article_files/2866/original/gaze_EN_marts.pdf?1425992760.
- Auers D., *Comparative Politics and Government of the Baltic States*, Palgrave Macmillan UK, 2015.
- Baltic Assembly, <http://www.baltasam.org>.
- Barnes J. E., *NATO Secretary-General Jens Stoltenberg Welcomes Increase in Military Spending by Europe and Canada*, <http://www.wsj.com/articles/nato-secretary-general-jens-stoltenberg-welcomes-increase-in-military-spending-by-europe-and-canada-1465836063>.
- Birka I., *Expressed attachment to Russia and social integration: the case of young Russian speakers in Latvia, 2004–2010*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 47, 2016, no. 2, s. 219–238, DOI: 10.1080/01629778.2015.1094743.
- Cheskin A., *Exploring Russian-Speaking Identity from Below: The Case of Latvia*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 44, 2013, no. 3, s. 287–312.
- Das Kundu N., *The Baltic states' search for security*, „Strategic Analysis”, vol. 27, 2013, no. 3, s. 463–488, DOI: 10.1080/09700160308450100.
- Delfi.lt, *Litwa w pierwszej dziesiątce NATO pod względem finansowania obrony kraju*, <http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/litwa-w-pierwszej-dziesiatce-na-to-pod-wzgle-dem-finansowania-obrony-kraju.d?id=71728496>.

- Ehala M., *Russian-speakers in the Baltic countries: language use and identity*, [w:] *Negotiating linguistic identity: language and belonging in Europe*, V.-A. Vihman, K. Praakli (eds.), Peter Lang, Oxford 2014, s. 89–110.
- Feldman G., *Culture, State, and Security in Europe: The Case of Citizenship and Integration Policy in Estonia*, „American Ethnologist”, vol. 32, 2005, no. 4, s. 676–694.
- Hyndle-Hussein J., *Wisagińska Elektrownia Jądrowa – inwestycja wciąż wysokiego ryzyka*, „Komentarze OSW”, 26.07.2012, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-07-26/wisaginska-elektrownia-jadrowa-inwestycja-wciaz-wysokiego>.
- Jakniūnaitė D., *A Small State in the Asymmetrical Bilateral Relations: Lithuania in Lithuanian-Russian Relations since 2004*, „Baltic Journal of Political Science”, 2015, no. 4, s. 70–93.
- Jeffries I., *The Countries of the Former Soviet Union at the Turn of the Twenty-first Century. The Baltic and European States in Transition*, Routledge, London–New York 2004.
- Kalmus V., *‘Is Interethnic Integration Possible in Estonia?': Ethno-Political Discourse of Two Ethnic Groups*, „Discourse & Society”, vol. 14, 2003, no. 6, s. 667–697, DOI: 10.1177/09579265030146001.
- Kasatkina N., Beresnevičiūtė V., *Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance*, Y. Bangura (ed.), UNRISD, Palgrave Macmillan, 2006, s. 31–48.
- Kuczyńska-Zonik A., *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, vol. 14, 2016, nr 5, s. 267–286.
- Kuczyńska-Zonik A., *Russian-speaker NGOs in the Baltic states*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, vol. 15, 2017, no 3, s. 165–183.
- Lasas A., *Guilt, Sympathy, and Cooperation: EU–Baltic Relations in the Early 1990s*, „East European Politics and Societies”, vol. 22, 2008, no. 2, s. 347–372.
- Lucas E., *The Coming Storm. Baltic Sea Security Report*, CEPA, 2015, [http://cepa.org/sites/default/files/styles/medium/Baltic%20Sea%20Security%20Report-%20\(2\).compressed.pdf](http://cepa.org/sites/default/files/styles/medium/Baltic%20Sea%20Security%20Report-%20(2).compressed.pdf).
- Maliukevičius N., *(Re)Constructing Russian Soft Power in Post-Soviet Region*, „Baltic Security & Defence Review”, vol. 15, 2013, no. 2, s. 70–97.
- Matonyte I., *Political reconsideration of the Soviet past: attitudes and actions of the Lithuanian elites*, „Baltic Region”, 2013, no. 3, s. 86–97.
- Member States' Energy Dependence: An Indicator-Based Assessment*, „European Economy Occasional Papers”, 2013, no. 145, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2013/pdf/ocp145_en.pdf.
- Miniotaitė G., *Europeanization Tendencies of the Foreign and Security Policy of the Baltic States*, „Lithuanian Annual Strategic Review”, vol. 9, 2011, no. 1, s. 101–119, DOI: 10.2478/v10243-012-0001-8.

- Miniotaitė G., *The Baltic States: In Search of Security and Identity*, [w:] *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Ch. Krupnick (ed.), Rowman & Littlefield, Lanham 2003, s. 261–296.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, <http://www.mfa.gov.lv>.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania, <https://www.urm.lt>.
- Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*, Open Society Institute 2002, <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/overview.pdf>.
- Pääbo H., *Constructing Historical Space: Estonia's Transition from the Russian Civilization to the Baltic Sea Region*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 45, 2014, no. 2, s. 187–205, DOI: 10.1080/01629778.2013.846929.
- Panova V. V., *Russia's 'Soft' Policies towards the Baltic States: the different faces of 'Soft Power'*, [w:] *The Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the UE*, T. Rostoks, A. Spruds (eds.), Latvian Institute of International Affairs, Riga 2015, s. 80–98.
- Simonian R., *The Russian Diaspora in the Baltic Countries*, „Russian Politics & Law”, vol. 42, 2004, no. 4, s. 67–88.
- Simonsen S. G., *Compatriot Games: Explaining the 'Diaspora Linkage' in Russia's Military Withdrawal from the Baltic States*, „Europe-Asia Studies”, vol. 53, 2001, no. 5, s. 771–791.
- Smith D. J., *Minority Rights, Multiculturalism and EU Enlargement: The Case of Estonia*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, vol. 14, 2005, no. 4, s. 79–113.
- Standard Eurobarometer 83 Spring 2015*, Public Opinion in the European Union, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_en.htm.
- Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States*, D. Budryte (ed.), Routledge 2005.
- Thornton R., Karagiannis M., *The Russian Threat to the Baltic States: The Problems of Shaping Local Defense Mechanisms*, „The Journal of Slavic Military Studies”, vol. 29, 2016, no. 3, s. 331–351, DOI: 10.1080/13518046.2016.1200359.
- Vanags A., *Economic Integration and Cohesion in the Baltic Sea Region: A Critical Perspective From the Baltic States*, „Journal of Baltic Studies”, vol. 42, 2011, no. 1, s. 91–102, DOI: 10.1080/01629778.2011.540805.
- Vasilevich H., *Lithuania's minority – related legislation: is there a legal vacuum?*, „ECMI Working Paper”, 2013, no. 70, s. 4, http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/WP_70_Final.pdf/.
- Амозов К., *Балтийская АЭС: проект строительства станции не остановлен, но темпы снижены*, <http://kgd.ru/news/society/itemlist/user/117466-konstantinamozov>.
- Сумарокова А., *Стройка с непростой судьбой: Балтийская АЭС ждет перемены политических ветров*, <https://www.newkaliningrad.ru/news/economy/4925362-stroyka-s-neprostoy-sudboy-baltiyskaya-aes-zhdet-peremeny-politicheskikh-vetrov.html>.

